

Rab Virág

GERARD VISSERINGNEK ÉS KAPCSOLATAINAK SZEREPE AZ EURÓPAI GAZDASÁG ÚJJÁÉLESZTÉSÉBEN, (1919–1925)¹

Bevezetés

A két világháború politikai konfrontációkkal terhelt időszakában a gazdasági és pénzügyi szakemberek szerepe sokkal meghatározóbb volt, mint azt korábban feltételeztük.² Többek között azért, mert a szakértők az első világháborút követően gyorsan felismerték, hogy az országhatárokon túlnyúló gazdasági problémákat kizárólag nemzetközi szinten, együttműködés útján lehet megoldani. S miután az ehhez szükséges feltételek — az intézményrendszer és a nemzetközi szabályozások is — hiányoztak, kooperációt szorgalmazó interakcióikat főként nem hivatalos csatornákon keresztül bonyolították. Az első megbeszélésekre 1919 őszén Gerard Vissering holland bankelnök házában került sor, aminek nyomán egy évvel később a Népszövetség égisze alatt megrendezték a Brüsszeli Nemzetközi Pénzügyi Konferenciát.³ A hivatalos fórum jelentősége abban jelölhető meg, hogy vagy száz győztes és vesztes nemzet szakembere ismerhette ott meg egymást alaposan.⁴

Korábbi kutatásaim során az európai gazdaság általános vonásaira és összefüggéseire koncentráltam, céloom az események leírása és rekonstrukciója volt új források bevonásával. Ez alkalommal korábbi következtetéseim relevanciáját az egyén — mint történelmi szereplő — szempontjából vizsgálom. Így a történelmi valóság egy szeletének mikroszintű vizsgálatára teszek kísérletet, ne-

---

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai Kutatói Ösztöndíjának támogatásával készült.

² A megállapítást —, amely a politikusokkal összevetve értendő — több tényező is alátámasztja. Az egyik, hogy a szakemberek közgazdasági ismereteik nyomán értették a háborút követően felmerülő többnyire gazdasági vagy gazdasági jellegű problémákhoz. Másrészt a győztesek és vesztesek között feszülő ellentét döntően nem befolyásolta szakmai kapcsolataikat.

³ A Brüsszeli Nemzetközi Pénzügyi Konferencián (1920. szeptember 24.–október 8.) 39 nemzet — köztük Németország és a többi vesztes állam — gazdasági és pénzügyi szakértői vettek részt. Négy témakörben (államháztartás, valuta és árfolyam, nemzetközi kereskedelem, nemzetközi hitelek) születtek javaslatok és megállapodás a nemzetközi összefogás szükségességéről. A program végrehajtásának egyik legfontosabb feltétele, a politikusok támogatása azonban hiányzott. Ők csak 1922-ben Genovában fogadták el az együttműködés gondolatát.

⁴ *Rab Virág: Diagnózisok és terápiák. Javaslatok az európai gazdaság újjáélesztésére az első világháború után.* Gondolat, Bp. 2010. 181.

vezetesen ugyanannak a helyzetnek eltérő összefüggéseire fókuszálok. Elemzésem tárgya az individuum, akinek tulajdonságain túl társadalmi kontextusát is interakcióin keresztül szemlélem; cselekedeteinek feltételeit, szubjektív tudását, interpretációit és érdekeit is interakcióinak elemzésével, másoktól való függésében rekonstruálom.⁵ Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen szerepe lehetett Gerard Visseringnek és kapcsolatainak az európai gazdaság háború utáni újjáélesztésében?

Elmélet és gyakorlat

A hálózatkutatás jelenleg az egyik legdinamikusabban fejlődő terület. Az utóbbi évtizedekben a legkülönbözőbb tudományterületek kutatói fedezték fel a hálózatok (komplex rendszerek) jelentőségét.⁶ Kutatási eredményeik ismerete tudományterülettől függetlenül is lényeges, hiszen nagymértékben elősegítik a hálózatokról való és a hálózatalapú gondolkodást egyaránt. Ez utóbbi alapjait az 1990-es évek legvégén Barabási Albert-László magyar származású fizikus, hálózatkutató fektette le.⁷

A hálózatokról, más néven gráfokról való gondolkodás története egészen a 18. századig nyúlik vissza, amikor Leonhard Euler svájci matematikus és fizikus egy matematikai fejtörő megoldása során megalkotta a gráfokat.⁸ Innentől kezdve használjuk a gráfelmélet egyes fogalmait, úgymint csúcsok, élek, fokszámok, izoláltság és összefüggőség. Euler felismerése azért nevezhető forradalminak, mert elsőként tett egy problémát adott relációk viszonylatában megfoghatóvá. Ezzel igazolta, hogy a világ leírható, egyúttal az ehhez szükséges eszköztárat is rendelkezésre bocsátotta.

⁵ Ennek a vizsgálati szempontnak az alkalmazását nagymértékben inspirálta Juliane Brandt következő tanulmánya: *Juliane Brandt: Társadalmi hálózatok és hálózatelemzés – egy lehetséges átmenet mikro- és makrolépték között? Rendi társadalom – Polgári társadalom. Mikrotörténelem: Vívományok és korlátok.* Szerk. Dobrossy István, Miskolc (2003: 12. sz.) 98.

⁶ 2014-ben a Századvég című folyóirat e tanulmányt is ösztönző értékes írásokat közölt hálózat témakörben: *Szvetelszky Zsuzsanna: Tudjuk, hogy tudjátok, hogy tudjuk. A hálózattudat mint az elméleti csoportszintű kiterjesztése. Századvég, új folyam (2014:72. sz.) 5–21., Balázs Géza: Hálózatkutatás, közösség, nyelv. Uo. 23–42., Szűts Zoltán: Irodalmi hálózatok, hálózati irodalom. Az új publikációs paradigma és a közösség által létrehozott tartalom. Uo. 45–61., Szalai Zoltán: „Koncentrált komolysága emberi testet kölcsönzött a filozófia démoni alakjának”. A Szilasi Vilmos és Martin Heidegger közötti hálózatok történetéről. Uo. 63–80., Jordán Ferenc: Biológiai hálózatok: rész és egész viszonya molekuláktól ökoszisztémákig. Uo. 83–100, Németh Luca Anna: Hálózattudomány és tankönyvírás a komplexitás századában. Uo. 101–109., Zöldi Blanka: Bonyolult, de megmagyarázható. Megnyugtató felfedezőút a tinik online világában. Uo. 111–120.*

⁷ *Barabási, Albert-László–Albert Réka: Emergence of scaling in random networks. Science, 286. (5439.), 1999. 509–512. (Letölthető: http://www.barabasilab.com/pubs/CCNR-ALB_Publications/199910-15_Science-Emergence/199910-15_Science-Emergence.pdf); Barabási, Albert-László: *Linked: The New Science of Networks.* Perseus, Cambridge, 2002., magyarul: *Barabási Albert-László: Behálózva – A hálózatok új tudománya.* (ford. Vicsek Mária) Helikon Kiadó, [h.n.] 2013. 320 (első megjelenés: 2003.).*

⁸ A poroszországi Königsbergben hét híd ívelt át a várost átszelő Prégel folyón, érintve a folyó két szigetét is. Königsberg lakói azt kívánták megtudni Eulerától, vajon végig lehet-e menni az összes hídon úgy, hogy mindegyiken csak egyszer haladjanak át, és vissza is érjenek a kiindulópontba. Euler a folyó partjait és a szigeteket is csomópontoknak, a hidakat pedig éleknek fogta fel. Az így létreho-

A hálózatkutatás nemcsak a hálózatokról való gondolkodás okán lényeges, hanem azért is, mert információkat nyújt a gráfok tulajdonságairól, s azokról a törvényszerűségekről is, melyek irányítják azok megjelenését és szerkezetét. Ezek a kérdések csak a 20. század dereka táján kerültek a matematikusok érdeklődésének középpontjába,⁹ amikor Erdős Pál (1913–1996) és Rényi Alfréd (1921–1970) megalkották a véletlen gráfok modelljét (Erdős–Rényi random network modell¹⁰). Ennek alap gondolata a csomópontok *véletlenszerű* összekapcsolódása volt, s az, hogy a pontok teljesen egyenlők, következésképpen minden egyes pontnak (csúcsnak) ugyanakkora az esélye egy másikkal való kapcsolatra.¹¹

Jelenleg a hálózatok univerzális tulajdonságai közül leggyakrabban az ún. kisvilág tulajdonságot emlegetik, amely szerint bárki más csak néhány kézférra van tőlünk. Érdekes, hogy erre a jelenségre Karinthy Frigyes¹² ösztönösen mutatott rá, jóval azelőtt (1929-ben), hogy Stanley Milgram, amerikai szociálpszichológus 1967-ben igazolta volna azt.¹³ A jelenség magyarzatát 1999-ben Barabási Albert-László adta meg. Egyik legnagyobb felismerése az volt, hogy a hálózatok az Erdős–Rényi modellel szemben skálafüggetlenek,¹⁴ vagyis az egyes csomópontok¹⁵ nem egyenlők. A sok kis csomópont mellett ugyanis van néhány óriási. Ezek az összekötők, az úgynevezett hubok vagy erősen csatolt csomópontok. Barabási szerint ezeknek az összekötőknek a léte határozza meg a háló működését. Ezek idézik elő a kisvilág tulajdonságot, mivel rajtuk keresztül bármelyik pontba el lehet jutni, vagyis bárkit el lehet érni. A pontok kapcsolódása pedig nem véletlenszerű. Ez azt jelenti, hogy a hálózat

zott csomópontok és élek egy gráfot határoztak meg. Euler rájött, hogy a problémát az így létrehozott gráf csomópontjainak fokszámára lehet visszavezetni. A csomópont fokszáma nem más, mint az adott csomópontozat csatlakozó élek száma. Königsberg hídjai esetében a hidak elhelyezkedése alapján megalkotott gráfban három pontnak három volt a fokszáma, egynek pedig öt. Euler bebizonyította, hogy akkor és csak akkor lehetséges az adott gráfban a hidakon pontosan egyszer végighaladni, ha minden csomópont fokszáma páros. Ebből következik, hogy Königsberg hídjai esetében, ahol a csomópontok fokszáma páratlan, ez lehetetlen.

⁹ Korábban a kutatások fő célja a hálózatok tulajdonságainak megismerése és azok kategorizálása volt.

¹⁰ Az Erdős Pál és Rényi Alfréd magyar matematikusok által alkotott modellben a csomópontok száma változatlan. A modell statikus.

¹¹ Ha 1 él jut átlagosan minden csomópontra, úgy bármelyik pontból kiindulva eljuthatunk bármelyik pontba. Ez egy olyan gráf, aminek minden pontja össze van kötve. Egy hálózat összekapcsoltságához a kritikus érték a pontonként egy kapcsolat. Ha megnő az egy, úgy az átjárhatóság könnyebb. Ha kevés éllel rendelkezik egy hálózat, szétesik, ha elég él van, minden elérhető.

¹² Karinthy protekciós játéknak nevezte azt a tevékenységet, melynek során két, három, legfeljebb öt láncszemmel próbált kapcsolatot találni személyek, esetenként dolgok között. „Tessék egy akármilyen meghatározható egyént kijelölni a Föld másfél milliárd lakója közül, bármelyik pontján a Földnek – ő fogadást ajánl, hogy *legfőljebb* őt más egyénnel keresztül, kik közül az egyik *neki személyes ismerőse*, kapcsolatot tud létesíteni az illetővel, csupa közvetlen — ismerettség — alapon, mint ahogy mondani szokták: „Kérlek, te ismered X.Y-t, kérlek szólj neki, hogy szóljon Z.V-nek, aki neki ismerőse...stb.” *Karinthy Frigyes: Láncszemek*. In: Minden másképpen van. Kossuth Kiadó, [Budapest] 2012. 76. Első megjelenés Atheneum, 1929.

¹³ Felmérte az USA-ban két tetszőleges ember közötti távolságot. Kutatásai során Wichita – Omaha városok lakosai között keresett személyes kapcsolatot.

¹⁴ Belső skála hiányában beszélhetünk skálafüggetlenségről. Ezeknek a hálózatoknak nincsenek jellemző átlagai, de vannak kiugróan fontos középpontjai.

¹⁵ A csomópontok száma nem változatlan.

csomópontjai közül az újonnan létrejövők nagyobb valószínűséggel és szívesebben kapcsolódnak a nagyobb csomópontokhoz. Lényeges körülmény, hogy a komplex rendszerek akkor is működőképesek, ha csomópontjaik 95%-a véletlenszerűen megsemmisül. Ebből következik, hogy a hálózatok, legyenek azok digitális, szociális vagy biológiai hálózatok, a véletlen hibákkal szemben rendkívül ellenállóak. Ezzel szemben a nagy csomópontok ellen irányuló tudatos támadásokkal szemben roppant érzékenyek.¹⁶

Ami a gyakorlatot illeti, az emberi társadalmak különböző vetületei iránt érdeklődő társadalomtudósok számára a hálózatelemzés legfőbb vonzerejét az adja, hogy megteremti az explicit modellalkotás lehetőségét.¹⁷ Ezáltal nemcsak a kutatási eredményhez vezető logikai lépések végigkövetését teszi lehetővé, de elősegíti az egymásnak gyakran ellentmondó nézőpontok ütköztetését és esélyt teremt a szakmai párbeszéd kibontakozására is. Mindezekon felül védhetőbbé teszi a kutatási eredményeket.

Magyarországon a kapcsolatháló elemzés terén a legtöbb tapasztalattal a szociológia rendelkezik. Angelusz Róbert és Tardos Róbert munkásságának köszönhetően már az 1980-as évek vége óta ismert az a megközelítés, amely az egyes társadalmi jelenségeket a vizsgált közösség tagjai között fennálló kapcsolatok aspektusából magyarázza. Azt feltételezi, hogy az egyének kapcsolatainak mintázata kikényszeríthet, illetve lehetővé tehet bizonyos a csoportra jellemző viselkedésformákat, attitűdöket és társas észlelésmódokat.¹⁸

Az utóbbi tíz-tizenöt évben a kapcsolatháló elemzés meglehetősen új megközelítést hozott a hazai történeti kutatásokba is. Kiemelendő az Albert Fruzsina, Dávid Beáta és Kőrösi Zsuzsanna nevével fémjelzett alapkutatás, amelynek keretében a szerzők az 1956-os Intézet Oral History Archívumában található életútinterjúk egy részét dolgozták fel a kapcsolathálózati módszer segítségével. Kutatásuk többek között rámutatott arra, „*hogy a nagy történeti változások idején valójában nem intézmények, váratlan események, emberi érzések stb., hanem a társadalmilag beágyazott szereplők háttérben működő kapcsolatai „veszik át az irányítást”. A kapcsolathálózatok kialakulása, újratermelődése, átalakulása jelenti azt az összefüggést, amelyből az egyéni és kollektív cselekedetek, végső soron az események kimenetele magyarázható.*”¹⁹ [kiemelés tőlem, R.V.]

Kutatásom során ezzel a megállapítással tökéletesen egybecsengő következtetésre jutottam, ami arra ösztönöz, hogy alkalmazzam a módszert. Mivel a

¹⁶ A hálózatalapú gondolkodás alapját jelentő Barabási-féle megfigyelések mellett számos jól használható kutatási eredményt találunk a különböző tudományterületeken. Ezek közül a közösségek hatékonyságára, a hierarchikus csoportdinamikára és kollektív döntéshozatali folyamatra vonatkozó (Vicsek Tamás fizikus munkái), a távoli kapcsolatokban rejlő legnagyobb lehetőségek elmélete és az a megfigyelés, miszerint a gyenge kapcsolatok stabilizálják a hálózatokat (Mark S. Granovetter szociológus és Csermely Péter biokémikus munkái) voltak számomra a leghasznosabbak.

¹⁷ Erről bővebben lásd: Csányi Gábor–Szendrői Balázs: Szociális hálózatok. http://beszelo.c3.hu/04/0708/12_5csanyi.htm, 2015. február 16. Eredeti megjelenés: Beszélő 9. (2004:7–8.sz.) 133–139.

¹⁸ Albert Fruzsina–Dávid Beáta–Kőrösi Zsuzsanna: Kísérlet életútinterjúk kapcsolathálózati elemzésére. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a358.pdf>, 2015. február 16. 1. Eredeti megjelenés: 1956-os Intézet Évkönyv VIII. Bp. 2000. 323–337.

¹⁹ Uo. 3.

kutatás jelenlegi fázisában — mindenekelőtt a relatív adathiány miatt — arra nincs lehetőségem, hogy pontos hálózati modellt készítsek, ezért a módszert mint megközelítési módot alkalmazom.²⁰ A birtokomban lévő, hagyományos értelemben gazdag forrásanyag jelenleg biztonsággal arra elegendő, hogy felvázoljam Vissering kapcsolathálózatát és igazoljam annak jelentőségét a háború utáni gazdasági rekonstrukcióban.

Munkám során használni fogom a módszer fogalmait és a hálózatok jellemzőit egyaránt. Kiindulópontom a hálózat általános értelmezése, mely szerint a hálózat meghatározott tulajdonságokkal rendelkező elemek (csomópontok) és az ezek között fennálló, meghatározott vonásokkal rendelkező kapcsolatok összessége. Ennek alapján Vissering személyes kapcsolati hálóját a következő vizsgálati szempontokra koncentrálni elemezem: először is kik alkották a hálózat csomópontjait, s ők milyen tulajdonságokkal rendelkeztek; másodsor mely kapcsolatok álltak fenn köztük, s mi jellemezte azokat.

Ezekre a kérdésekre csak a Vissering által hagyott nyomok alapján lehet válaszolni.²¹

Források

A Visseringtől származó és a róla szóló dokumentumokat két intézmény őrzi: az amszterdami Holland Nemzeti Bank és a hágai Holland Nemzeti Levéltár. Míg Vissering szakmai tevékenységének felvázolását az említett bank irattárából származó dokumentumok, addig személyiségének feltárását a Hágában őrzött források tették lehetővé. Mindkét intézményben találtam olyan dokumentumokat, melyek Vissering kapcsolatrendszerének feltérképezéséhez szolgáltattak információkat. A bankirattár privát dokumentumai közül azok voltak a legértékesebbek, melyek saját használatra készültek. Ezekben a „bizalmas” címkével ellátott beszámolóiban a bankelnök precízen feljegyezte, kikkel, hol és milyen célból találkozott. A leírások szerzőjük személyes benyomásait, az egyes partnerekre vonatkozó véleményét is tartalmazzák.

Tanulmányom alapját négy releváns, Vissering által saját részre lejegyzett jelentés képezi. Az első egy terjedelmes leírás, amely nemzetközi szakemberek 1919 őszi amszterdami találkozóiról számol be.²² Ezekre az összejövetelekre Vissering otthonában került sor; s ezeknek a megbeszéléseknek az eredményeként született az a memorandum, amely életre hívta a Népszövetség égisze alatt megrendezett Brüsszeli Nemzetközi Pénzügyi Konferenciát. A második beszámoló 1921 őszenek egy teljes hónapját kíséri nyomon, több mint harminc gépelt oldalon.²³ Ebben Vissering svájci és németországi találkozóiról írt részletesen. A harmadik jelentésben (1925) egy fontos londoni találkozásának esemé-

²⁰ A módszerről és annak alkalmazási lehetőségeiről bővebben lásd: *Bonnie H. Erickson: Social Networks and History. A Review Essay. Historical Methods* 3. (1997: 3. szám) 149–158.

²¹ Fontos megjegyezni, hogy a kérdések megválaszolását jelen munkában kizárólag a rendelkezésemre álló elsődleges forrásokra korlátoztam, s hogy azok kiegészítését, esetleges korrekcióját nem tekintettem feladatomnak.

²² De Nederlandsche Bank, Archief G. Vissering (a továbbiakban: NBAV) 6. doboz, 94. dosszié.

²³ NBAV 16. doboz, 57. dosszié.

nyeit örököltette meg a bankelnök több mint húsz oldalban.²⁴ A londoni megbeszélés célja az angol, az amerikai és a holland központi bankok közötti együttműködés elősegítése volt. A negyedik, alig tíz oldalas jelentésből (1927) Vissering amerikai kapcsolatait ismerhetjük meg.²⁵ A felsoroltakon kívül a magánjellegű levelek és táviratok voltak még hasznosak. Azok gyakorisága, stílusa, a megszólítás és elköszönés módja ugyanis sok mindent elárult az elnök és levelezőpartnerei tulajdonságairól és kapcsolatáról egyaránt. A források ugyan rendkívül informatívak, eltérő terjedelmük és narratívájuk révén mély kapcsolathálózati elemzést nem tesznek lehetővé.

Vissering életútjához és személyiségének megrajzolásához a hágai családi dokumentumokban található iratokat használtam.²⁶ A bankelnök 70. születésnapja alkalmából és halálakor több tucat meg- és visszaemlékezés született.²⁷ Ezek legérdekesebb vonása az, hogy a bankár tevékenysége mellett meglepően nagy figyelmet szentelnek Vissering személyiségének. Ezek a bankelnök érdeklődésére, képességeire, személyiségjegyeire vonatkozó információk nagyon hasznosak voltak a Visseringtől származó dokumentumok értelmezése során is.²⁸

Gerard Vissering²⁹ szakmai életútja

A leideni születésű bankár és publicista annak a nemzedéknek volt prominens alakja, amely a századfordulón indította fényes karrierjét, s ambíciójával és hihetetlen munkabíráásával nagyban hozzájárult a modern holland gazdaság felfutásához. E generáció tagjait a korszakban birodalomépítőként emlegették. Vissering tevékenységének csúcsa az első világháború időszakára tehető. 1912-ben nevezték ki a Holland Központi Bank élére, s ebben a pozíciójában 19 éven keresztül irányította a holland pénzügyeket és gazdaságot.

Hollandiában a modernizáció révén éppen Vissering születése idején gyorsult fel az iparosodás, és erősödött meg a középosztály. Gerard kamaszkorában apja Hollandia pénzügyminisztere (1879–1881) volt, a korát meghatározó liberális gazdaságpolitika híve, egyetemi tanár, ugyanakkor ő szerkesztette a korszak legnépszerűbb kulturális és irodalmi lapját, a *De Gids*-et is. Gerard érdek-

²⁴ Uo. 2. doboz.

²⁵ Uo. 20. doboz, 57. dosszié.

²⁶ Nationaal Archief, Den Haag (a továbbiakban: NA), 2.21.183.88, 309-es Kollekcio: A Vissering család (Familie Vissering), 17,18, 42.

²⁷ NA (309) 17, 18.

²⁸ Egy történelmi személyiség életének, személyiségének és társadalmi hatásának felfejtése során számos olyan kérdéssel szembesül a kutató, melyek megválaszolása komoly fejtörést okoz. Bővebben erről lásd: *Agora Zsuzsanna: A politikus is ember*. Vonyó József: Gömbös Gyuláról írt tanulmánya. *Korall* 2015/60. szám megjelenés alatt; *Bálint Ágnes: Pszichobiográfia és irodalom*. Kronosz, Pécs, 2014.; *Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest, 2014.

²⁹ Leidenben született 1865. március 1-jén és Bloemendaalban halt meg 1937. december 19-én. Apja Simon Vissering egyetemi oktató és pénzügyminiszter volt. Anyja Grietje Corver. Gerard Vissering első házasságából, amelyet a nemesi származású Maria Adrienne Sandberggel 1891. augusztus 12-én kötött, egy fia és három lánya született. Első feleségének halála után 1926. szeptember 6-án Geertruida Cornelia Krayenhoff van der Leur-t vette el, akitől egy fia és egy lánya született, ám fiát korán el is veszítette.

lődését és értékrendjét meghatározta apja szerteágazó tevékenysége; apjához hasonlóan szívesen és önként vállalt társadalmi szerepet. Már egyetemi éveitől kezdve újságcikkei jelentek meg aktuális társadalmi kérdésekről. Később a gazdasági és pénzügyi témákkal kapcsolatos nézeteit (főként az aranyalapra vonatkozóakat) nemcsak a szűk szakma, de a társadalom szélesebb rétegei számára is kifejtette. Gerard több írásával is megszólította a széles közvéleményt: a modern értelemben vett holland pártrendszer kialakulása idején nőtt fel, éppen ezért tisztában volt vele, hogy a pénzügyi és gazdasági tervek sikere a szavazókön múlik.

Protestáns szemléletéből is következett az autonómiához, az önkormányzatiság elvéhez való ragaszkodása. Külföldi levelezőpartnerei között is sok protestánst találunk, köztük Hegedűs Loránt magyar pénzügyminisztert (1920–1921).³⁰ Vissering már joghallgatóként (1884–1890) a diákönkormányzat lelkes képviselője, majd vezetője volt, akit már akkor elismert és kedvelt szűkebb és tágabb környezete. Ennek oka, hogy nagy figyelmet szentelt másoknak, diáktársait segítette céljaik elérésében, miközben saját elképzeléseit is megvalósította. Tizenkettedik gyermekként született, a népes családi környezet feltehetően hozzájárult ahhoz, hogy később is jól boldogult különféle közösségekben.

1890-ben *A vasúti tarifák nemzetközi összehasonlító vizsgálata*³¹ címmel írta meg doktori értekezését, melyben a holland, a belga, az osztrák és a magyar tarifarendszert hasonlította össze. Az egyetem után csak néhány évig dolgozott ügyvédként, mivel hamar rátalált az őt legjobban érdeklő területre, a bankügyre. Leidenből Amszterdamba költözött, ahol nem voltak ismerősei se a magánéletben, se a bankvilágban. Ennek ellenére meglepően gyorsan sikerült sok kapcsolatot kialakítania. Kortársai meg is jegyezték, milyen jó érzékkel teremtett alkalmat, módot új ismeretségek kialakítására, s azok fenntartására.³² Amszterdami működésének kezdetén már nős volt, 1891 augusztusában vette el a nemesi származású Maria Adrienne Sandberget, akitől egy fia és három lánya született.

Karrierje gyorsan ívelt felfelé, előbb az amszterdami Értékpapír Kereskedelmi Társulat titkára (1895–1897), majd a fővárosi Takarékszövetkezet igazgatója (1897–1900), utóbb az Amszterdami Bank direktora (1900–1906) lett.

³⁰ „Hollandia nagy jegybankjának elnöke Wyssering, akit Európa legnagyobb valutakapacitásának tartok, mert ő rendezte a kínai valutát, hozzám fordult és tanácsokkal látott el, figyelmeztetett arra, hogy mit csináljak, de nem egy rövid levélben, hanem tizenkétoldalas levélben, mert érezte, hogy a self-governmentnek, az autonómiának, tehát protestáns gondolatnak az alapján próbálok valamit csinálni és mint protestáns, kötelességének tartotta, hogy nekem segítsen.” *Hegedűs Loránt: Krisztus zörgetése. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságban tartott előadás. In: Hegedűs Loránt: A halhatatlanok útja. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.-T. kiadása, Bp. 1926.; Hegedűs Loránt és Gerard Vissering szakmai levelezéséhez lásd György Péteri: Global Monetary Regime and National Central Banking. The Case of Hungary, 1921–1929. Columbia University Press, New York, 2002. 9–14.*

³¹ *Gerard Vissering: Personentarieven van spoorwegen. Stelsels en kritiek. Proefschrift. Doctor in de rechtswetenschap, aan de Rijks-Universiteit te Leiden, E.J. Brill, Leiden, 1890.*

³² *P[ieter] J[ohan] C[onrad] Tetrode : Twintig groote Nederlanders. XVI. Mr. G. Vissering. Het Leven, Amsterdam (1923:51. sz.) 1653–1655.*

Szakmai felkészültségének elismerését jelentette, hogy 41 évesen a Java Bank (Holland Kelet-India, ma Indonézia) élére került (1906–1912), ahol egy számára teljesen ismeretlen világban kellett újfent szakmailag és emberileg is helytállnia.

A növekvő Holland Kelet-indiai gazdaságban kimondottan jól tudta kamatoztatni nem mindennapi képességeit. Nemcsak a megszokott, „átlagos” helyzeteket kezelte jól, de a váratlan, nehéz szituációkban is jól boldogult, mivel a korábban megszerzett tudását képes volt új problémák megoldására is felhasználni. Az egyre élénkebb külföldi kereskedelem érdekében a Java Bankon keresztül sikeresen gyarapította a térség pénzügyi lehetőségeit, élénkítette és bővítette a pénzforgalmat. Nyolc fióktípusményt hozott létre, s komoly nemzetközi elismerést szerzett azzal, hogy a nehézkes értékpapír-kereskedelmet banki számlaforgalommal helyettesítette.

Ebben az időben több nyugat-európai ország és az Amerikai Egyesült Államok nagyobb hitellel kívánta támogatni a kínai gazdaságot, a hitelnyújtás feltétele azonban a kínai valuta reformja volt. A valutareform végrehajtásához a kínai kormány egy semleges és hozzáértő szakembert keresett. Visseringre a Java Bank élén kifejtett tevékenysége miatt esett a választás. A kínai kormány a bankárt 1911 októberétől alkalmazta tanácsadóként, aki abban a rendkívüli megtiszteltetésben részesült, hogy európaiként kínai címet és rangot is kapott (2. mandarin). 1912-ben Kínában forradalom tört ki, így reformelképzelései nem valósulhattak meg. Ennek ellenére az a két kötetes könyv,³³ amelyben közölte javaslatait, hatalmas nemzetközi elismerést hozott számára, és karrierje Hollandiában is elérte a csúcát: 1912-ben ő lett a Holland Központi Bank elnöke. 1931-ig — 66 éves koráig —, vagyis két évtizeden keresztül viselte ezt a tisztséget. Lemondásához a gazdasági világválság okozta nehézségek és egészségügyi problémák egyaránt hozzájárultak. Személyes kínai kapcsolatait ugyanakkor mindvégig megőrizte.

Bankelnöksége nehéz időszakban, az első világháború idején kezdődött. A nagy háborút megelőzően Európa jelentős részén, így Hollandiában is stabil volt a gazdaság és a pénz. A háború során azonban megváltozott a helyzet, s mind nemzetgazdasági, mind nemzetközi szinten problémák mutatkoztak. Az 1920-as években Vissering osztotta azt a sokak által hangoztatott elképzelést, hogy az aranyalaphoz való visszatérés jelenti a megoldást a problémákra. Ez a gondolat abból a feltevésből táplálkozott, hogy a háború előtti gazdasági stabilitást az aranypénzrendszer biztosította.³⁴

A holland bankelnök másik meggyőződése szerint a nemzetközi szinten jelentkező problémák kizárólag nemzetközi keretekben voltak orvosolhatók. E

³³ G[erard] Vissering–W.A.Roest: *On Chinese Currency. Preliminary Remarks about the Monetary Reform of China. Volume One: The Monetary Problem.* J.H. De Bussy, Amsterdam, 1912. 125 és *Uő: On Chinese Currency. Volume Two: The Banking Problem.* J.H. De Bussy, Amsterdam, 1914. 299. Az első kötet tulajdonképpen a folytatása az 1877-ben azonos főcímmel megjelent Vissering bátyja által írt könyvnek. *Willem] Vissering: On Chinese Currency. Coin and Paper Money.* E.J. Brill, Leiden, 1877.

³⁴ Ebben a rendszerben az ország pénzének értékét a törvény által megszabott módon az arany egy rögzített mennyiségével tették egyenlővé.

mögött a vélekedés mögött két lényeges körülmény húzódnak meg. Az egyik, hogy Hollandia kiterjedt nemzetközi kapcsolatai révén szorosan kötődött a világgazdasághoz. A másik újfent a korábbi tapasztalatok voltak. 1914 előtt ugyanis az aranystandard rendszer működésének legfőbb biztosítéka a nemzetközi kooperáció volt. Az együttműködést a nagy háború előtt az aranystandard középpontjában álló országok azért forszírozták, mert úgy gondolták, hogy a nemzetközi gazdasági rendszer kielégítő működése elengedhetetlen feltétele a stabil nemzetgazdaságoknak.³⁵

Nem meglepő tehát, hogy Vissering az európai gazdaság háború utáni újjaélesztésének egyik legaktívabb képviselője lett. Nemzetközi szerepvállalása ebben az időszakban volt a legjelentősebb. Vissering a háború végén 53 éves volt, és hatalmas szakmai tudással és gyakorlattal rendelkezett, ráadásul tevékenységét elismerték nemzetközi szakmai körökben is.

Miután az 1919 és 1925 közötti időszak részletes elemzése a dolgozat fő feladata, ezért itt annak vázlatos ismertetésétől eltekintek. Vissering a húszas évek végén is népszerű pénzügyi tanácsadó maradt. 1928 júniusában a török kormánynak adott pénzügyi útmutatást, 1931 májusában pedig a korszak egyetlen olyan bankjában — a Nemzetközi Fizetések Bankjában — látott el fontos funkciót (igazgatósági tag³⁶), mely eredetileg a nemzetközi együttműködés intézményes kereteit lett volna hivatva biztosítani.

Hazai tevékenységének legfontosabb mérföldköveit a következő sikerek jelentették: elhárította az 1920-as években fellépő holland bankkrízist, s mindent megtett a holland valuta aranyalapra való visszaállítására (1925) érdekében. A gazdasági világválság azonban Hollandiát is elérte, s miután a holland pénz az angol fonttal szorosan összekapcsolódott, emiatt a fontsterlinget érintő defláció a holland pénzre is hatással volt. 1931-ben, amikor a Bank of England leterít az aranyalapról, az angolok nem tartották be korábbi ígéretüket, s emiatt a holland pénz és gazdaság súlyos veszteségeket szenvedett. Ez két következménnyel is járt: egyrészt Vissering és Norman, a Bank of England elnökének kapcsolata hidegebbé vált, másrészt, — mivel a holland bankelnök Hollandia veszteségeiért magát okolta — hozzájárult a bankelnökségről való lemondásához is.

Vissering nemzetközi szerepvállalása, a Holland Nemzeti Bank igazgatása és a fent említett eredmények mellett, a Zuiderzee lecsapolása érdekében kifejtett tevékenységével szerzett hazai megbecsülést. Hollandiát északon és nyugat-

---

³⁵ Érdemes megemlítenünk, hogy az aranystandardhoz való visszatérés gondolata végül nem bizonyult eredményesnek. Ezt igazolta az a körülmény is, hogy a gazdasági világválság következményeit könnyebben vészték át azok az országok, melyek az időközben – a '20-as évek közepétől – helyreállított aranystandardról újra letértek. Az összefüggést a német származású amerikai Barry Eichengreen mutatta ki. Lásd: *Barry Eichengreen: Golden Fetters. The Gold Standard and the Great Depression, 1919–1939.* Oxford University Press, New York, 1992.; *Uő: Globalizing Capital. A History of the International Monetary System.* Princeton University Press, New Jersey, 1996. 46.

³⁶ Vissering 1931. május 18-tól töltötte be a tisztséget 1931. december 31-ig. A szervezet beszámolójában elismerően szóltak Vissering központi bankok közötti együttműködést szorgalmazó tevékenységéről. *Bank for International Settlements, Second Annual Report April 1, 1931–March 31, 1932.* Basle, 1932. 34.

ton tenger veszi körül, ennek egyik legnagyobb öble a Zuiderzee. Számos mellékfolyó öntözi ezeket a területeket, melyeket lecsapolással tettek művelhetővé. A felszivárgó vizet és az esővizet szivattyúkkal vezették el. A folyamatos lecsapolások miatt Hollandia területe mára megduplázódott. Vissering e tevékenységének elismeréseképpen az egyik szivattyútelep ma is az ő nevét viseli.

Gerard Vissering habitusa

Vissering nemzetközi tevékenységének megértése szempontjából fontos megismernünk őt magát, természetét és habitusát is.³⁷ Ami külső megjelenését illeti, 180 cm-nél kissé magasabb, nyugati fríz típusú, világosbarna, hullámos hajú, szürkés-kék szemű, rokonszenves ember volt. Külseje ugyan az évek előrehaladtával némileg megváltozott (körszakálla eltűnt, haja ősz lett), az összkép mindvégig ugyanaz maradt.

Személyes kapcsolatainak sikerét legtöbbször azzal magyarázták, hogy különleges aurával rendelkezett, s ezért szívesen tartózkodtak a közelében. Mások szerint azért volt népszerű, mert mindig ugyanúgy viselkedett, nem volt hangulatember. Leginkább azt hangsúlyozták vele kapcsolatban, hogy ideákban gazdag, de mindig reálisan gondolkodó, udvarias, barátságos és tisztességes férfi volt. Logikusan, világosan gondolkodott, elméletben és gyakorlatban egyaránt jártas volt, érthetően írt és beszélt. Koncepciói finomak, egyszerűek és világosak voltak. Ötletes és találmányos volt, akivel kivételes munkamorálja és munkabírása miatt munkatársai szívesen dolgoztak együtt.

Emberi kapcsolataiban őszintének, ragaszkodónak mutatkozott, s odafigyelt másokra. Nagyra értékelte partnerei munkáját, erőfeszítéseit, s ösztönözte is őket. Minden kicsinyességtől és irigységtől mentes volt. Keveset beszélt, de nem volt megközelíthetetlen. Nemcsak felfele, de lefele is építette személyes kapcsolatait. Több csoportot is összekötött, szívesen vállalta a közvetítő szerepét. Tudatában volt az általa vállalt feladatok jelentőségének, bízott önmagában, és mind értelmi, mind érzelmi intelligenciája kimagasló volt. Nem annyira személyes érdekei, mint szűkebb vagy tágabb környezetének, bankjának, illetve Hollandiának az érdekei motiválták.

Vissering hálózata. A kezdetek

Az első világháborút követően a nemzetközi együttműködés intézményes kereteinek hiánya miatt a nemzetközi kooperációt szorgalmazó interakciók

³⁷ A következő megállapítások forrásai: *Tetrode, P.J.C.*: i.m.; *D[urk] van Blom*: Levensbericht van Gerard Vissering (1865–1937) In: *Jaarboek der Koninlijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen 1937–1938*. 1–10.; [*Dr. Ir.] H. Wortman*: Ter herdenking. Mr. G. Vissering (1865–1937). *Weekblad „De Ingenieur”* 1938. 3. sz. Algemeen Gedeelte. 3–8.; Mr. G. Vissering 70 jaar. *Ochtenblad, Algemeen Handelsblad*, 1935. március 2.; Mr. G. Vissering 70 jaar. *Avondblad, Algemeen Handelsblad*, 1935. február 28.; Mr. G. Vissering Overleden. *Algemeen Handelsblad*, 1937. december 2.; Mr. G. Vissering Overleden. *Telegraaf*, 1937. december 20.; Een gentleman. *Haarlemische Courant*, Bijzetting van mr. Vissering. *Telegraaf*, 1937. december 24. 2.; *I.K. Jr.*: G. Vissering. *Handel en Bedrijf*, Rotterdam, 1918. április 4.; *A.R. van Ishoven*: In memoriam Mr. G. Vissering, Verzekeringsfondsen van beambten van De Nederlandsche Bank. *Jaarboekje 1938*. 141–150.; De president-directeur der Ned. Bank gaat heen. *Algemeen Handelsblad*, 1937. október 7.

nagy része informális kommunikációs csatornákon keresztül bonyolódott. Elsősorban bankárok és gazdasági szereplők voltak annak a hálózatnak a tagjai, mely 1920 őszén a Brüsszeli Nemzetközi Pénzügyi Konferencián kezdett kiépülni. Gerard Vissering kulcsfigurája volt ennek a hálózatnak. 1919-ben két alkalommal is saját házában fogadta kollégáit, s a nyilvánosság teljes kizárásával vezette az európai újjáépítés érdekében folytatott megbeszéléseket. Ezeknek a Vissering által koordinált tárgyalásoknak az eredményeképpen került sor a korábban említett brüsszeli szimpóziumra, amely a nemzetközi együttműködés első állomása volt. Itt ismerték meg egymást a korszak meghatározó elméleti szakemberei és bankárai, akik mint döntéshozók, az európai gazdaságot is képesek voltak irányítani. Vajon megállapítható-e, hogy pontosan kik között és milyen jellegű kapcsolat állt fenn, s hogy a hálózaton belül mi jellemezte Vissering súlyát és pozícióját?

1919 tavaszán, nyarán a holland bankelnököt prominens amerikai bankárok keresték fel azzal a céllal, hogy megbízzák egy nemzetközi informális tanácskozás előkészítésével. A tervezett megbeszélés tárgya az európai gazdaság újjáélesztése volt. A bankárok közt volt Frank Arthur Vanderlip³⁸, a New York-i National City Bank elnöke, Benjamin Strong³⁹, a New York-i Federal Reserve Bank kormányzója és Fred I. Kent⁴⁰, a Bankers Trust Company elnökhelyettese.⁴¹ Miért éppen hozzá fordultak az amerikai pénzügyvilág meghatározó személyiségei közvetítésért? Döntésüket befolyásolhatta az a tény, hogy szinte közvetlenül a háborút követően, a békekonferenciával párhuzamosan kellett megszervezni az informális összejövetelt, vagyis több kritériumnak egyszerre kellett megfelelnie annak, aki koordinálta a találkozót. Mindenekelőtt: nem lehetett se a győztesek, se a vesztesek felé elköteleződve; továbbá értenie kellett a gazdasághoz és pénzügyekhez; kiterjedt és jól működő kapcsolatrendszerrel kellett

³⁸ Frank A[rthur] Vanderlip (1864–1937), a National City Bank elnöke, New York (1909–1919), Benjamin Stronggal és Paul Warburggal együtt a Federal Reserve System egyik alapítója. A szisztéma létrehozásáért felelős tervezet (Aldrich-terv) részleteit ő és Strong együtt dolgozták ki.

³⁹ Benjamin Strong (1872–1928), 1907-től a Bankers Trust Company elnöke, a Federal Reserve Bank, New York első kormányzója (1914–1928). Charles P. Kindleberger szerint Strong azon kevés amerikai döntéshozók egyike volt, akit az 1920-as években valóban érdekeltek Európa zavaros pénzügyei. *Charles Poor Kindleberger: The World in Depression, (1929–1939)*. University of California Press, 1986.

⁴⁰ Fred I. Kent (1869–1954), pénzügyi szakember, a Bankers Trust Company, New York elnökhelyettese, Strong közeli munkatársa, a vizsgált periódusban rendszeresen előfordult Párizsban, ahol az amerikai pénzügyeket képviselte, a jóvátétel kérdéseinek egyik szakértője volt.

⁴¹ Vanderlip 1919. május elsejére dátumozott memoranduma (Memorandum in regard to an International Loan) volt az első olyan próbálkozás, amely nemzetközi kölcsön kibocsátásával képzelte el az európai gazdaság rendezését. A memorandum arra hívta fel a figyelmet, hogy a rendezetlen európai gazdaság ártalmas lehet a társadalomra s azon keresztül a politikára egyaránt. Hangsúlyozta, hogy a nemzeti és nemzetközi problémák is csak a gazdasági és pénzügyi helyzet rendezésével kezelhetők. Számunkra a legfontosabb mégis az a körülmény, hogy VanderlipVisseringen keresztül kívánt érvényt szerezni tervezetének. A dokumentum Vanderlip előzetes elképzeléseinek megfelelően a holland bankelnök közvetítése nyomán jutott a Bank of England kormányzója, Montagu Norman elé, majd 1919. május 26-án a Holland Központi Bank ügyvezető igazgatóságához. A tervezetet Franciaország mellett az Amerikai Egyesült Államok sem támogatta, aminek következtében az elképzelés 1919 júniusára megbukott. NBAV 6. doboz, 94. dosszié.

rendelkeznie; s az is lényeges szempont lehetett, hogy az illető ne csak szakmailag, de emberileg is megbízható és hiteles legyen; ráadásul olyan valakinek kellett lennie, akit az amerikai felek korábbról ismertek.

1919-ben Vissering neve — elsősorban a kínai valuta stabilizálására tett kísérletei miatt — jól csengett amerikai bankár körökben. Ezt igazolja az a tény is, hogy a fentiekén túl a német származású amerikai bankár, Paul Warburg⁴² is közvetítői feladatot bízott rá. Arra kérte, hogy szervezzen neki találkozót az akkor Párizsban tartózkodó Kenttel (a fentebb említett megbízók egyikével). A találkozó előkészítése során felmerült két másik szakember bevonása is a tárgyalásokba. Az európai gazdaság helyzetét kiválóan ismerő francia Raphael-Géorges Lévy⁴³ és az angol John M. Keynesé.⁴⁴ Vissering végül mindkét felkérésnek eleget téve szervezte meg a szűk körű konferenciát.

Az amszterdami tanácskozásra 1919. október 13–14-én teljes titokban került sor. Hogy valóban ne kerülhessen nyilvánosságra a megbeszélésnek még a híre sem, Vissering házában gyűltek össze a meghívottak. A gyűlésen az említett két amerikai, a francia és az angol szakemberen s Visseringen kívül jelen volt még C. E. ter Meulen⁴⁵ a Hope & Co tulajdonosa Amszterdamból, J. van Vollenhoven⁴⁶, Pieter Johan Conrad Tetrode⁴⁷ és G. H. M. Delprat⁴⁸ a Holland Nemzeti Banktól. A megjelentek azonban nem az említett intézmények képviselőjeként, hanem magánemberként vettek részt a megbeszélésen. A nem hivatalos konferencia nem hivatalos elnökének Visseringet választották.

A megbeszélések tartalmára részletesen most nem térek ki, mindössze arra utalok, hogy a tárgyalások második napjának végén a szakemberek úgy döntöttek, hogy megbeszéléseik eredményét eljuttatják a tárgyalt kérdések szempontjából meghatározó hivatalos szervezethez, a Népszövetséghez. Előbb

⁴² Paul [Max] Warburg (1868–1931), cégtárs a Kuhn, Loe & Co-nál New Yorkban és az M.M. Warburg & Co-nál Hamburgban, a Federal Reserve Board elnökhelyettese, bátyja, M.M. Warburg befolyásos német bankár, aki a Reichsbank igazgatótanácsának tagja.

⁴³ Raphael-Georges Lévy (1853–1933), francia politikus, bankár és közgazdász.

⁴⁴ John Maynard Keynes (1883–1946), a brit Pénzügyminisztérium munkatársa (1915–1919), hivatalos képviselő a Párizsi Békekonferencián, kiadta az *Economic Journal* (1919–1944), A Békeszerződés gazdasági következményei (1919) című nagyhatású könyv szerzője.

⁴⁵ C.E. ter Meulen (1867–1937), holland bankár, cégtárs a Hope & Co-nál (1901–1937), a Népszövetség pénzügyi bizottságának tagja (1920–1937).

⁴⁶ J[ooost] Van Vollenhoven (1866–1923), a Holland Nemzeti Bank egyik ügyvezető igazgatója (1916–1923). Vissering 1923-ban Vollenhoven nekrológiájában külön megemlékezett munkatársa aktív közreműködéséről az — 1919 őszi informális találkozók eredményeképpen megszületett — amszterdami memorandum megalkotásában. Vissering írása Vollenhoven szakmai tevékenysége kapcsán rendkívül szerteágazó nemzetközi kapcsolatrendszerére, személyiségének egyes vonásaira, így nyitottságára és különleges munkabírására hívta fel a figyelmet. Ez utóbbi — Vissering véleménye szerint — a Hollandia jövőjéért való tenni akarásából és hazája iránti elkötelezettségéből adódott. Mindemellett fontosnak tartotta, hogy Vollenhoven elméleti és gyakorlati tudása kölcsönösen segítették egymást; s végül kiemelte azt a képességét, hogy minden egyes nehéz helyzetben — legyen az vihar az óceánon, vagy a gazdasági életben — talpon tudott maradni. *G[erard] Vissering*: In memoriam Joost van Vollenhoven. Overdruk van het Algemeen Handelsblad van Donderdag 29 November 1923. 1–6.

⁴⁷ P[ieter] J[ohan] C[onrad] Tetrode (1883–1934), a Holland Nemzeti Bank egyik ügyvezető igazgatója (1919–1934).

⁴⁸ G.H.M. Delprat (1867–1951), a Holland Nemzeti Bank egyik ügyvezető igazgatója (1915–1923).

azonban újabb informális találkozót kívántak összehívni. Az volt a cél, hogy további négy semleges ország képviselőjével egészítsék ki a tárgyalók körét. A szakembereket a Párizsi Békekonferenciára érkezett svéd, dán, svájci és norvég delegációk tagjai közül válogatták, mivel úgy gondolták, ők rendelkeznek a legtöbb információval az európai gazdaság aktuális helyzetéről. A meghívókat magánlevélben küldték ki,⁴⁹ s azt Kent, Warburg, Lévy, Keynes, Ter Meulen és Vissering is aláírta.

Az újabb megbeszélés időpontjául egy vasárnapot, 1919. november 2-át jelölték meg. A helyszín újfent Vissering háza volt. A következő szakemberek voltak jelen: Fred I. Kent, John Maynard Keynes, Marc Wallenberg a Stockholms Enskilda Banktól Svédországból, Patrick Volckmar⁵⁰ a Norske Handelsbanktól Norvégiából, Emil Glückstadt a Danske Landmandsbanktól Dániából, Rodolphe de Haller⁵¹, a Svájci Nemzet Bank elnökhelyettese, aki magával hozta Georges Pictet bankárt Genfből.⁵²

A második találkozó legfontosabb eredménye, hogy megerősítették a korábbi döntést, miszerint az informális tanácskozás végeredményét hivatalos (politikai) szintre emelik. Elképzelésüket (melynek lényege, hogy a rekonstrukció céljából nagyszabású nemzetközi pénzügyi konferenciát hívnak össze) memorandumba foglalták, s azt ellátták kézjegyükkel. Arról is döntöttek, hogy mindegyikük minimum 7, maximum 40 aláírást gyűjt még a memorandumra, vagyis további hazai támogatókat toboroznak. A memorandum publikálását, vagyis az egyes kormányokhoz való eljuttatását karácsonyra időzítették, ám a dokumentum megjelenése átcsúszott 1920. január 15-ére. A memorandum híre és tartalma azonban informális csatornákon keresztül jóval hamarabb eljutott az egyes kormányokhoz.⁵³ Így történhetett, hogy Carter Glass amerikai pénzügyminiszter előbb reagált hivatalosan a memorandumra, minthogy azt közzétették volna.

A konferencia előkészítése mindjárt a memorandum publikálását követően megkezdődött, megnyitására kilenc hónap múlva, 1920 szeptemberében ke-

⁴⁹ „Nagy örömünkre szolgál, hogy meghívhatjuk arra a megbeszélésre, melyet nem hivatalos indíttatásból, hanem azért szervezünk, mert mindannyiunkat érdekel azoknak a nagy gazdasági problémáknak a megoldása, amelyekkel ma a világnak szembe kell néznie. Az összejövetel helyszíne Amsterdam, ideje november 2-a vasárnap délután négy óra. Kezelje szigorúan bizalmasan a levél tartalmát!” Amsterdam, 1919. október 14. NBVA 6. doboz., Országok és nemzetközi szervek, Európa gazdasági rekonstrukciója.

⁵⁰ A Brüsszeli Konferencián a valuta és árfolyam kérdésének általános javaslatait megfogalmazó bizottság norvég tagja.

⁵¹ Rodolphe de Haller (1864–1962), a Svájci Nemzeti Bank igazgatósági tanácsának tagja és a bank elnökhelyettese (1907–1920).

⁵² Nem volt jelen Warburg, akinek Amerikában voltak halaszthatatlan teendői, s Lévy, akinek a felesége súlyos beteg volt. R[obert] H[enry] Brand a londoni Lazard Brothers & Companytól szintén szeretett volna részt venni, de nem tudott. A találkozó céljaival azonban szimpatizált, s a hálózatba, mely ekkor 10–12 főt jelentett, aktívan bekapcsolódott. *Rab* i.m. 71.

⁵³ Kent egyenesen Wilsonnak továbbította, aki az amerikai kormány elé terjesztette. A brit kormány felé Keynes helyett Brand közvetített, mivel Keynes „A békeszerződés gazdasági következményei” című vitriolos írása miatt nem volt alkalmas a kényes diplomáciai küldetés teljesítésére. *Rab* i.m. 72.

rült sor Brüsszelben. A konferencia elnökségében Gustav Ador⁵⁴ és Brand mellett ott volt Vissering is. A helyettes elnökök Alexandre de Celier⁵⁵ és Wouters d'Oplinter⁵⁶ voltak.

A Brüsszeli Nemzetközi Pénzügyi Konferencia történetét mellőzve, hadd utaljak arra a lényeges körülményre, hogy nagyjából száz szakember ismerte ott meg kölcsönösen egymást és egymás rekonstrukcióra vonatkozó elképzeléseit. A résztvevők nemcsak az egyes bizottságok munkájában és hivatalos platformokon találkoztak, de azon kívül is keresték egymás társaságát, együtt ebédeltek, vacsoráztak, kötetlen beszélgetéseket folytattak a legkülönbözőbb helyeken. A következő idézet jól szemlélteti ennek jelentőségét: „Az előcsarnok, a hatalmas olvasóterem, a könyvtár, a teázó és a dohányzó ideális helyszínei voltak az idő múltatásának, miközben valójában az egyeztetések legfontosabb helyszínei voltak. Végül is vagy száz ember ismerte itt meg egymást. 15–20 különböző helyen voltak elszállásolva, követségek épületében, hotelekben, magánházaknál, szerteszét a városban, néhányan a hegytetőn, néhányan a hegy lábánál, amelyre Brüsszel épült. De állandóan közösen étkeztek, tudatosan 4-es, 5-ös, 6-os csoportokban, hasznossá téve az ebédszüneteket, s a 10. napot követően anélkül, hogy bármit mutatnának a papírok, a konferencia eredményessége már bizonyos volt. Visszatekintve az akkor kibírhatatlan, de kétségtelenül szükséges felszólalási rendszerre, amely egy évvel korábban, Párizsban az eljárást olyan borzasztó hosszúra nyújtotta, itt és most álruhába öltöztetett áldásnak bizonyult. Azt jelentette, hogy legalább az idő felében a legszorgalmasabb delegáltak szabadon és alaposan megismerhették egymást.”⁵⁷

A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy közvetlenül az első világháború után nemcsak politikai és gazdasági, hanem *kommunikációs szempontból is vákuum volt Európában*. A győztesek és vesztesek — vagyis a békerendszer teremtette szituáció fenntartását és revízióját szorgalmazók — szembenállása ugyanis tönkretette a korábbi kapcsolatokat, mi több meghatározta az újabbak létrejöttét. Ebben az új, egyben gyanakvó légkörben fogott nemzeteken átívelő kapcsolatrendszer kiépítésébe Vissering, aki kezdettől fogva a hálózat sok kötéssel rendelkező központi figurája volt. Őt mindenki ismerte, s ő is ismert mindenkit. Ő közvetített az egyes szakemberek között, vagyis ő volt az, aki a különböző csoportok közötti összeköttetést megteremtette.

Felmerül a kérdés, vajon mi motiválta a holland elnököt? Alapvetően két tényező. Egyrészt az, hogy gazdasági szakértő lévén a gazdasági kérdések megoldását minden egyéb kérdés elé helyezte, s ezzel összefüggésben döntéseit mindenekelőtt saját bankja, illetve a holland gazdaság érdekei szerint alakított.

⁵⁴ Gustav Ador (1845–1928): svájci politikus, a Brüsszeli Nemzetközi Pénzügyi Konferencia elnöke, 1919-ben a Svájci Köztársaság első embere.

⁵⁵ Alexandre de Celier a francia pénzügyminisztérium magas rangú hivatalnoka, aki J.M. Keynes számos elképzelésével szimpatizált. A Brüsszeli Konferencián a nemzetközi hitelek témakörét ő nyitotta meg.

⁵⁶ [Ferdinand Leon Sidoine Marie José] baron Wouters D'Oplinter: (1868–1942), Belga gazdasági miniszter (1920 június 2–1920. november 20.).

⁵⁷ Siepmann, H.A.: The International Financial Conference at Brussels. *Economic Journal* XXX. (1920 December), 445.

ta. Másrészt az, hogy felismerte a megváltozott helyzetben rejlő lehetőségeket, nevezetesen azt, hogy a semleges holland gazdaság esélyeit nem csorbítja az a szembenállás, amely győztesekét és vesztesekét. Így a brit pénzügyi átmeneti gyengülésének következtében a holland pénzügyi piac olyan lehetőségekhez jutott — főként a vesztes Németország tekintetében — amelyekkel élve megerősödhetett.

Mivel Hollandia — ahogy korábban már szó volt róla — gyarmatai révén is kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett és szorosan kötődött a világgazdasághoz, ezért a holland szakember számára kézenfekvő, egyben természetes volt, hogy nemzetközi léptékben gondolkodott. Különösen igaz ez, egy olyan helyzetre, amikor a kihívás több nemzet kooperációját és együttes akcióját feltételezte. Nem vonhatjuk tehát kétségbe az elnök 1921 őszén — saját célra készített beszámolójában — megörökített gondolainak őszinteségét sem: „...ezek a beszélgetések hozzájárulhatnak egymás jobb megértéséhez és talán a nemzetközi együttműködéshez is, ami a gazdasági problémák megoldását is elősegítheti.” Kapcsolatépítő tevékenységének motorja részben tehát az volt, hogy kizárólag nemzetközi együttműködés útján tudta elképzelni az európai gazdaság újjáélesztését.

A fentiek további differenciálása végett lényeges megvizsgálni, pontosan mit értett Vissering az európai gazdaság rekonstrukciója alatt. Kétségtelen ugyanis, hogy Vissering a német gazdaság rekonstrukcióját kezdettől fogva az európai gazdaság talpra állításának egyik leglényegesebb feltételeként kezelte. Ráadásul — a holland kormánnyal, üzleti körökkel és a közvéleménnyel egyetemben — meg volt győződve arról is, hogy a német gazdaság újjáélesztése a holland gazdaság szempontjából is elsődleges jelentőségű.⁵⁸ Ezt igazolja az a holland–német szerződés is (1920. május 11.), melynek keretében Németország rövid és hosszú lejáratú hitelekhez, Hollandia pedig szénhez jutott. Berlin a hitel egy részét holland élelmiszerre, másik részét a német ipar számára nélkülözhetetlen nyersanyagok beszerzésére fordíthatta.⁵⁹

1920 nyarára Hollandia szerepe a német gazdaság finanszírozásában olyan jelentőssé vált, hogy a német főkonzul úgy emlegette a holland guldent, mint Németország arany háttérű valutáját, hozzátéve azt is, hogy a németek voltaképpen holland lobogó alatt tértek vissza a világpiachoz; egészen pontosan a holland bankok és az amszterdami német bankok közreműködésével.⁶⁰ Itt

⁵⁸ [Jilles] *Jeroen Euwe*: 'It is therefore both in the German and in the Dutch interest...', Dutch-German relations after the GreatWar. Interwoven economies and political détente, 1918–1933. PhD Dissertation, Erasmus University, Rotterdam, 2012. 72. (http://www.eshcc.eur.nl/fileadmin/ASSETS/eshcc/chr/Euwe_Dutch-German_relations_1918-1933_2012.pdf, 2015. július 22.)

⁵⁹ Coal and Credit Treaty (Szén- és hitelszerződés). Ez a megállapodás holland részről annak a meggyőződésnek az eredménye volt, hogy amennyiben nem jut Németország nyersanyaghoz, úgy nem tud termelni, következésképpen exportálni sem s mivel felduzzad a munkanélküliek száma akár a teljes gazdasági összeomlás is bekövetkezhet Németországban. Ennek pedig súlyos társadalmi és politikai következményei lehetnek, elsősorban egy kommunista fordulat, ami a szomszédos Hollandiára is veszélyt jelenthet. Üzleti körökben kellemetlen emlékeket idézett az orosz forradalom is, amelynek nyomán komoly holland befektetések semmisültek meg; a németországi befektetések pedig az oroszoknak többszörösét tetté ki. Uo. 73.

⁶⁰ Uo. 266.

kell megjegyezni, hogy 1926-ig 67 külföldi, többségében német bankot alapítottak Hollandiában, melyek többsége legális holland cég volt.⁶¹

Vissering tehát 1919-től kezdve arra törekedett, hogy elősegítse a német gazdaság újra-integrálását a világgazdaságba. Azzal is tisztában volt, hogy a német gazdaság talpra állításához a holland hitelek nem lesznek elegendők, ezért is pártfogolt, minden olyan elképzelést (így Vanderlip 1919. május 1-jei memorandumát is), ami az európai gazdaság újjáépítését nemzetközi összefogás keretében (külföldi hitelekkel) célozta.

A hálózatépítés szerepe az európai gazdaság rekonstrukciójában

Már az 1919 őszi események (amszterdami találkozók) alapján megállapítható, hogy Vissering mindannyiszor tudatosan vállalta a közvetítő szerepét az európai gazdaság talpra állítása érdekében. A következőkben ugyanezt az angol bankelnökhöz, Normanhez fűződő kapcsolatának elemzésével támasztom alá.

1921 októberének elején újabb fontos amszterdami találkozóra került sor, amikor is a holland bankelnök Normannel és az amerikai Pierre Jay⁶²-jel, a New York-i Federal Reserve Bank igazgatóságának elnökével az európai gazdaság helyzetét vitatta meg. Eredetileg Jay kért találkozót Visseringtől, aki a megbeszélésre meghívta angol kollégáját, Normant is. Az invitálás egyik fő oka az lehetett, hogy Vissering kulcsfontosságúnak ítélte a központi bankok együttműködését, ami egyébként is rendszeres információcserét, egyeztetést igényelt; másrészt Vissering kapcsolatrendszerén belül Norman fontos csomópont volt, kettejük kapcsolata ráadásul meglehetősen bizalmas és szoros volt. Gyakran találkoztak személyesen, még gyakrabban — ebben az időszakban átlagosan 8–10 naponként — váltottak levelet; hol Vissering utazott Londonba, hol Norman Amszterdamba.⁶³

Kapcsolatukat egyenrangú partneri viszony, egyfajta szimmetria jellemezte. A holland szakember értékét tájékozottsága és „semlegessége” jelentette, az angol bankárét pedig személyes presztízse és befolyása adta. Ebből az is következett, hogy bizonyos szempontból kölcsönösen egymásra voltak utalva, Vissering több esetben Norman „meghosszabbított keze” volt. Bizonyos szituációkban ugyanis az angol bankelnök nem tudott volna cselekedni: ilyen helyzet volt, — a későbbiekben tárgyalt — kapcsolatfelvétel a vesztes Németország szakembereivel.

Az angol–amerikai–holland tárgyalások folytatásának tekinthető Vissering októberi svájci (Zürich), majd németországi (Berlin) útja, melyek során nemcsak a két ország gazdasági és politikai szituációját ismerte meg, de azokat a bankárokat is, akik tevékenységük révén befolyással voltak mind a

⁶¹ Uo.

⁶² Pierre Jay (1870–1945), a Federal Reserve Bank, New York első elnöke.

⁶³ Sayers nagyszabású könyvében – Norman, Vissering és a svéd bankár Moll levelezése és az utóbbiak londoni látogatásai alapján – arra a következtetésre jutott, hogy azok, vagyis az informális kommunikáció jobban hozzájárultak az együttműködés megalapozásához, ezen keresztül pedig a helyreállított nemzetközi aranystandard fenntartásához, mint a brüsszeli és a genovai konferenciák (1922), vagyis a hivatalos fórumok. *R.S. Sayers* i.m.161.

svájci, mind a német gazdaságra.⁶⁴ Vissering ez alkalommal négy napig tartózkodott Svájcban és egy hétig Németországban, ennél rövidebb idő alatt ugyanis nem tudott volna annyi találkozót lebonyolítani és olyan mély párbeszédet folytatni német kollégáival, mint amennyire sort kerített. Ezek a kapcsolatok nemcsak neki, de Normannek is fontosak voltak, mivel mindketten tisztában voltak vele, hogy csak hiteles információkra támaszkodva tudják megérteni és befolyásolni a bonyolult gazdasági környezetet. Erre az útra nyúlik vissza a német szakemberek egy tágabb körének bevonása az európai rendezéssel kapcsolatos tárgyalásokba.

Vissering Svájcban előbb Heidelbergbe, majd onnan Berlinbe utazott. Berlinben F. Urbiggal⁶⁵ (Leszámítoló Társaság/Disconto-Gesellschaft, Berlin), Carl Wolperttel az említett berlini bank wiesbadeni fiókbankjának igazgatójával és F. Mackowskyval, hannoveri bankfiók-igazgatóval találkozott. Mivel éppen pénzsztrájk volt, ezért Urbig — akit Vissering már korábbról⁶⁶ is ismert — segített neki szállást találni. Az Adlon Hotelben sikerült egy lakosztályt bérelniük, ugyanazt, amelyben Vissering egy évtizeddel korábban (1911-ben) a kínai kormány tanácsadójaként a Kínának nyújtandó hitelről és annak feltételeiről néhány amerikai, angol és német kollégájával tárgyalt.

Vissering a megérkezését követő napon a német jegybank, Reichsbank elnökhelyettesével, Otto von Glasenappal⁶⁷ találkozott, akit korábban Brüsszelben ismert meg. Megbeszéléseik során Vissering többször is hivatkozott a Bank of England kormányzójával való együttműködésére s a legutóbbi amszterdami találkozóra. Ezzel egy angol–német szakmai találkozó előkészítése lehetett a célja. Visseringnek a németországi útról szóló privát beszámolójából kiolvasható, hogy Norman kérte arra, hogy közvetítsen a németek felé. A holland bankelnök a helyzet nyújtotta lehetőségekkel maximálisan élve, szabadon döntött minden egyes szituációban, ami a két bankelnök egyenrangú partneri viszonyára utal. A németországi megbeszélések tárgya az angol és a holland bankelnököt egyaránt foglalkoztató kérdéskörök — a német valuta és a német bankok helyzete — voltak.⁶⁸

⁶⁴ Zürichben August Burckhardtal találkozott, aki 1915 és 1924 között a Svájci Nemzeti Bank igazgatóságának tagja és a bank elnöke volt és Johann Daniel Hirterrel a Svájci Nemzeti Bank tanácsának elnökével.

⁶⁵ Franz Urbig (1864–1944), a Leszámítoló Társaság (Disconto-Gesellschaft) cégtársa Berlinben (1920–1929), a Reichsbank igazgatótanácsának tagja (1924–1930). A Brüsszeli Konferencián a valuta és árfolyam kérdését tárgyaló szakemberek között — Rodolphe Haller (Svájc) és Marcus Wallenberg (Svédország) mellett — az egyik legaktívabb; ezen túl tagja volt a nemzetközi kereskedelem kérdését tárgyaló bizottságnak is.

⁶⁶ 1918. november 13-án a holland bankelnök táviratban kérte Urbigot, küldjön olyan képviselőt Hollandiába, aki tárgyalhat a németeknek nyújtott holland hitelek kiterjesztésének lehetőségeiről. Urbig személyesen utazott a helyszínre s 1919 folyamán kommunikációja a holland hitelezőkkel rendszeres és folyamatos maradt. Ez az eset rávilágít arra, hogy Vissering a német és holland pénzügyi világ között is közvetített informálisan. *Euwe Jeroen* i.m. 89.

⁶⁷ Otto [Georg Bogislaf] von Glasenapp (1853–1928), a Reichsbank elnökhelyettese (1908–1924). A brüsszeli konferencián a valuta és árfolyam kérdésének általános javaslatait megfogalmazó bizottság német tagja.

⁶⁸ Erdemes megjegyezni, hogy 1921 folyamán a német kérdés és annak megoldása kapcsán Norman, mint magánember sokkal messzebbre elment, mint amit a Bank of England elvárt tőle. En-

Vissering kapcsolatépítő stratégiájára vonatkozó információkat is meg tudhatunk a Németországban töltött időszakból. Nevezetesen azt, hogy a holland bankelnök minden lehetőséget megragadott arra, hogy szakmai ismeretségeket kössön, és információt gyűjtsön. Miután Glasenapp révén megismert egy bizonyos Bayert⁶⁹, s Urbig közvetítésével a Berlieni Német Clubban további 9 szakembert — Franz von Mendelssohn és Paul. H. von Schwabachot⁷⁰, Paul Millington Herrmann (Deutsche Bank), Oscar Wassermann⁷¹, Dombois-t⁷², a kereskedelmi és ipari ügyekben jártas Georg von Simson, Hjalmar Schachtot⁷³, Samuel Ritschert⁷⁴ és Henry Nathant⁷⁵ a Dresdner Bankból —, szinte azonnal újabb találkozót kért valamennyiüktől. Vissering a felsoroltakon túl Schröder, pénzügyminiszter-helyettessel is találkozott, akivel később a német költségvetésről folytattak hosszas beszélgetést a pénzügyminisztériumban. R.E.A. von Havenstein, a német jegybank elnöke saját házába is meghívta Visseringet, ahol több kollégája is jelen volt, ám szigorúan magánemberként. Az összefövetel informális jellegét erősítette Havenstein feleségének jelenléte is.

Vissering előtt egyre több német ajtó nyílt meg. A Deutsche Bank igazgatósági tagjaival folytatott tárgyalása után a bank új, luxuriózus épületébe is meghívást kapott, ahol néhány korábban megismert szakemberrel, köztük Paul Millington Herrmannal⁷⁶, O. Wassermannal s néhány újjal, Paul Mankiewitz-cel⁷⁷, E. Heinemannal⁷⁸, O. Schlitterrel⁷⁹, A. Blinziggel⁸⁰, C. Michalowskyval⁸¹ értekezett.

nek oka az volt, hogy a német rekonstrukciót Visseringhez hasonlóan fontosnak ítélte az európai gazdaság életképessége szempontjából. *R.S. Sayers* i.m. 174. ; Norman aktív szerepvállalásáról a német stabilizációban 1921 őszétől lásd: *György Péteri*: *Revolutionary Twenties. Essays on International Monetary and Financial Relations After World War I. No.9.* Trondheim Studies in History. Department of History, University of Trondheim, Trondheim, 1995. 65.

⁶⁹ Annyit tudni róla, hogy a Reichsbankban a valutakérdés egyik szakértőjeként tevékenykedett. Vissering beszámolójában azt írta róla, hogy igazgatói címmel rendelkezett, de nem volt tagja az igazgatóságnak.

⁷⁰ Valószínűleg mindketten egy német magánbank, a Bleichröder munkatársai voltak.

⁷¹ O[scar] Wassermann (1869–1934), igazgatósági tanácsstag a Deutsche Banknál Berlinben (1912–1934), a Reichsbank igazgatótanácsának tagja (1924–1930).

⁷² Johannes Heinrich Adolf von Dombois (1857–1944), német jogász, politikus és bankár. A orosz állami bankban a tengeri kereskedelmi ügyekért felelős elnök (1909–1924).

⁷³ [Horace Greeley] Hjalmar Schacht (1877–1970), a berlini Dresdner Bank igazgatóhelyettese (1908–1915), a Nationalbank für Deutschland igazgatója, Berlin (1916–1922), Darmstadter und Nationalbank igazgatója, Berlin (1922–1924), a pénzügyeket felügyelő bizottság tagja (1923–1924), a Reichsbank elnöke (1924–1930) és (1933–1939), gazdasági ügyek minisztere (1934–1937), tárca nélküli miniszter (1937–1943).

⁷⁴ Samuel Ritscher (1870–1938), vezető német bankmenedzser, az 1920-as években a Birodalmi Hiteltársaság (Reichs-Kredit-Gesellschaft) igazgatója.

⁷⁵ Henry Nathan (1862–1932), 1903-tól a Dresdener Bank igazgatósági tagja, 1920-tól vezérigazgatója.

⁷⁶ Paul Millington Herrmann (1858–1935), a berlini Deutsche Bank igazgatóságának tagja (1911–1928).

⁷⁷ Paul Mankiewitz (1857–1924), a berlini Deutsche Bank igazgatóságának tagja (1898–1923) és a bank szóvivője (1919–1923).

⁷⁸ Elkan Heinemann (1859–1941), a berlini Deutsche Bank igazgatóságának tagja (1906–1923).

⁷⁹ O. Schlitter (1868–1939), a berlini Deutsche Bank igazgatóságának tagja (1912–1932), a bank felügyelőbizottságának elnöke (1933–1939).

⁸⁰ Alfred Blinzig (1869–1945), a berlini Deutsche Bank igazgatóságának tagja (1920–1934).

⁸¹ Carl Michalowsky (1862–1941), a berlini Deutsche Bank igazgatóságának tagja (1908–1927).

Egyre fontosabb kérdésekről folytak a megbeszélések: az európai, ezen belül a német gazdaság újjáélesztésének különböző lehetőségeiről, a holland gazdasági és pénzügyi helyzetről és Hollandia lehetséges szerepvállalásáról az európai rekonstrukcióban. A németeket az a kérdés is élénken foglalkoztatta, hogy mennyi idegen s azon belül német bankbetét rejtőzhet a holland bankrendszerben.

A fenti találkozókön túl Visseringnek több személyes megbeszélése is volt. Ezek többségére egy teljesen semleges helyszínen, az Adlon Hotelben került sor. Azért éppen ott, mert az említett pincérsztrájk miatt szinte csak ott lehetett megszállni, étkezni vagy tárgyalni; következképpen az Adlon Hotel egyfajta információs központtá vált. Vissering feljegyzéseiből kiderül, hogy fontosabbnál fontosabb emberek jártak ki-be az Adlon kapuján; s hogy az ebből adódott lehetőségekkel élt is. Westermannel a Rotterdami Bankszövetségtől és W. La Groval⁸² is így találkozott. Utóbbi még az Amszterdamba közlekedő éjszakai vonatra is segített neki helyet foglalni. Sőt J. Wirth-tel⁸³ is össze kívánta hozni a holland bankelnököt, ami csak azért nem sikerült, mert épp aznap nevezték ki Wirth-et birodalmi kancellárrá.

Az Adlon Hotelben szállt meg a londoni Rothschild cég munkatársa, Nauheim is. Ő kereste meg Visseringet, s nagyon bizalmasan közölte vele, hogy Rothschild⁸⁴ és ő miért érkeztek Berlinbe. Elmondta, hogy kölcsönt kívánnak nyújtani Németországnak, s az akcióba más hitelezőket is szeretnének bevonni. Ez volt korábban Warburg (amerikai bankár) terve is. Rothschild Warburghoz hasonlóan olyan pénzügyi partnereket keresett, akik egy nemzetközi együttműködés keretében vállalták volna Németország pénzügyi támogatását. Ennek érdekében utazott Rothschild és Nauheim Berlinből Párizsba, majd újra Londonba, s előzetes terveik szerint New Yorkba is.

Néhány berlini kollégát korábbról is ismert Vissering. Egyikük Anton Arnold a Leszámitoló Társaság (Disconto-Gesellschaft) igazgatója volt, aki közvetlenül útána foglalta el a kínai kormány pénzügyi tanácsadói székét 1912-ben. 1921-es találkozójuk alkalmával azonban már újra a német jegybanknál dolgozott. Kettejük kapcsolata (akárcsak Normannal) rendszeres találkozásokból álló szimmetrikus ismeretség volt. (Úgy tűnik, alapvetően Vissering személyiségéből következett, hogy partnereivel igyekezett egyenrangú viszonyt kiépíteni.) Ez a kötelék azonban mélyebb és személyesebb volt, mint kapcsolatainak többsége. Pekingi élményeik jelentették azt a szálát, amely mindkettejük életében meghatározó volt, s ez szorosán összekacsolta őket.

⁸² [Willem] La Gro (1874–1948), A Holland Kereskedelmi Társaság felügyelője (1913–1914), 1917–1919 között a holland-országi kereskedelem felügyelője, a Banque de Paris et des Pays Bas holland leányvállalatának a vezérigazgatója (1921–1935), majd az említett bank tanácsadó testületének tagja (1936–1948).

⁸³ [Karl] Joseph Wirth (1879–1956), pénzügyminiszter (1920–1921), birodalmi kancellár (1921–1922), a megszállt területek minisztere (1929–1930), külügyminiszter (1930–1931).

⁸⁴ Valószínűleg Lionel Nathan de Rothschildról (1882–1942), vagy annak öccséről Anthony Gustav de Rothschildról (1887–1961) van szó. Ez utóbbi mellett szól, hogy néhány évvel később aktívan részt vett Közép-Európa gazdasági rekonstrukciójában.

Vissering régről ismerte M. M. Schimm van der Loeff-ot is, aki korábban válságügyekkel foglalkozott a holland külügyminisztériumban Hágában, majd a Rotterdami Bankszövetség titkára lett. Ekkor azonban már résztulajdonosa volt a Delbrück Schickler & Co-nak. Vissering Loeff közvetítésével újabb kapcsolatokra tett szert: megismerkedett Carl Jörgerrel, a cég másik tulajdonosával és W.A.E. Geverssel.⁸⁵ Nem ez volt az első alkalom, hogy meglévő kapcsolatai révén újabbakat teremtett.

Vissering németországi útját egyfajta küldetésnek tekintette, első percétől az utolsóig annak teljesítése érdekelte csak. Éjszaka utazott vissza Amszterdamba, de még akkor is megragadott minden lehetőséget a kapcsolatépítésre, információszerzésre. Elsőként a Londonba tartó Kösterrrel beszélgetett, aki korábban többször járt Hollandiában, s akivel legutóbb a Holland Nemzeti Bankban találkoztak. Mivel Köster édesanyja holland volt, ezért ezúttal hollandul folyt a társalgás. Vissering egyébként gond nélkül kommunikált németül, angolul és franciául is.

Schlubachhal, egy hamburgi cég fiatal tulajdonosával is váltott néhány szót a vonaton. A német szakember bizalmas információkat osztott meg Visseringgel; elmondta neki, hogy a Reichsbank néhány pénzembere Londonba utazik, majd felajánlotta, hogy telefonon vagy táviratban értesíti az elnököt, ha az urak Amszterdamba látogatnak. Feljegyzéseiben Vissering ehhez csak annyit fűzött hozzá, hogy meglehetősen tájékozott az illető, ezért a továbbiakban szorosabbra fűzte vele kapcsolatát.

1921. október 23-án, majd két hét múltán tért vissza Vissering Hollandiába. Aránylag hosszú távollétét azzal magyarázhatjuk, hogy minden másnál fontosabbnak ítélte az európai gazdaság rekonstrukcióját, melynek legszűkebb keresztmetszetét a német kérdés jelentette. Célja ezért az volt, hogy első kézből szerezzon információkat a német helyzetről s a német kollégák elképzeléseiről. Ezt várta tőle Norman is, aki egy győztes nagyhatalom nagyhatalmú bankkormányzójaként nem lett volna alkalmas egy ilyen küldetésre.

A másik lényeges dolog, hogy Vissering nem egyszerűen „parancsot” teljesített, hanem minden esetben saját belátásának megfelelően döntött. Az egyetlen, amit szem előtt tartott, az volt, hogy időt és energiát nem sajnálva legjobb tudásának megfelelően szolgálja a közös célt: a nemzetközi gazdasági problémák nemzeteken átívelő keretekben való megoldásának előmozdítását. Ezt igazolja az a tény, hogy közvetlenül Vissering németországi útja után német szakemberek látogattak Angliába. Havenstein jegybankelnök és Kaufmann⁸⁶ a Reichsbank titkos tanácsosa, akikkel Vissering néhány nappal korábban Berlinben találkoztak, október 21-én Hamburgból Londonba látogattak.⁸⁷ Sőt, Norman ezt követően arra kérte Visseringet, hogy Londonból hazafelé fogadja az említett német ura-

⁸⁵ W.A.F. Gevers (1856–1927), Berlini holland követ (1919–1927).

⁸⁶ Egyedül őt említi beszámolójában Vissering azok közül, akiket Havenstein 1921. október 20-án az ő tiszteletére hívott meg saját házába teázni.

⁸⁷ Havenstein látogatásának körülményeiről, a Bank of England és a Reichsbank, vagyis Norman és Havenstein, majd 1924-től Norman és Schacht kapcsolatáról bővebben lásd: *R.S. Sayers* i.m. 175–183.

kat. Vissering október 28-án találkozott is velük a Holland Nemzeti Bankban. A tárgyalásról készült jegyzőkönyv arról árulkodik, hogy a holland elnök németországi tartózkodása eredményes volt.

Vissering azonban nem csak a német szakemberek és Norman között képezett hidat. 1921. október 31-én a New York-i National City Bank exelnöke, Frank Arthur Vanderlip kereste fel Visseringet, s arra kérte, hogy tervét — egy a Federal Reserve Board mintájára elképzelt Európai Bank ötletét — közvetítse a Bank of England elnöke felé. Vissering ezt meg is tette. Norman ugyan fogadta Vanderlipet, de Visseringhez írt leveléből egyértelműen kitűnik, hogy csak a Vissering iránti szakmai és személyes megbecsülése miatt tette. Az amerikai elképzelést ugyanis teljesen kivihetetlennek ítélte. Többek között azért, mert ekkorra a nemzetközi lapok (Frankfurter Zeitung, Telegraaf) már tele voltak a hírrrel, mivel Vanderlip magát Walther Rathenaut, a német rekonstrukcióért felelős minisztert, későbbi (1922) külügyminisztert is felkereste szándékával. Vissering az Amstel Hotelben informálisan találkozott Vanderlippel. Hosszú órákig beszélgettek, ami egyrészt arra utal, hogy Vissering rendkívül udvarias volt, másrészt Normannel ellentétben az együttműködés elvén nyugvó terv ötletét még akkor is nagyra értékelte, ha annak megvalósítására nem látott lehetőséget.

Vissering és Norman kapcsolatának további értelmezésénél a bankelnök harmadik beszámolójához fordulok, amely egy 1925. szeptember 2–5. között zajlott megbeszélés minden apró részletét rögzítette. A megbeszélés résztvevői Norman, Benjamin Strong, a New York-i Federal Reserve Bank kormányzója⁸⁸ és Vissering voltak. Az angol bankelnök, mielőtt Strong látogatóba érkezett hozzá azonnal Londonba invitálta holland kollégáját. Norman ugyanis hasznosnak ítélte, hogy a nemzetközi pénzpiac, az egyes valuták, valamint az általuk vezetett intézetek együttműködésének kérdését hármásban beszéljék meg. Vissering hasonlóképpen gondolkodhatott, mert azonnal vonatra szállt, majd a Batavier járatával Londonba repült. Azért ezt a járatot választották, mert nagyon kevesen vették igénybe, így a bankelnök utazása nagy valószínűséggel titokban maradhatott.

---

⁸⁸ Benjamin Strong 1917 tavaszán találkozott először Normannel, amikor meglátogatta őt a Bank of Englandben, Londonban. Levelezni Strong kezdeményezésére ezt követően, 1917 áprilisában kezdtek. Kapcsolatuk hamar elmélyült, amit az is bizonyít, hogy Norman egy ideig gondoskodott Strong legidősebb fiáról, aki az amerikai egészségügyi szolgálat önkénteseként 1917 májusában Európába érkezett. *Liaquat Ahamed: A pénzvilág urai, Központi bankárok, akik csődbe vitték a világot.* Corvina, Bp. 2012. 110.; Norman 1921–22-ben három alkalommal járt az Amerikai Egyesült Államokban. Ezután — Strong betegsége miatt — tizennyolc hónapon keresztül nem találkoztak. Ezt követően megállapodtak abban, hogy legalább évente kétszer találkoznak, általában nyáron Európában és télen New Yorkban. Ettől függetlenül pedig néhány hetente levelet váltottak. *Uo.* 173.; Ahamed az 1920-as években a világ pénzügyi építményének egyik fix pontját Strong és Norman barátságában véli felfedezni. *Uo.* 153. Strong valamivel fiatalabb volt, mégis több tapasztalattal rendelkezett mint Norman, ezért az angol bankelnök többet tanult az amerikaitól, mint fordítva. E mellett Strong intellektuálisabb volt, Normanénál kevésbé elegáns leveleiben mély gondolatokkal találkozhatunk. Éppen ezért Strong nemcsak Norman politikáját volt képes néhány esetben megváltoztatni, de azt az irányt is, amerre Norman haladt, míg fordítva ugyanez nem mondható el. *R. S. Sayers i.m.* 154–155.

Az angol–amerikai–holland megbeszélésre szeptember 3-án, délután 3-kor került sor a Bank of England könyvtárszobájában. A négy óra hosszú megbeszélést csak egy rövid teázás szakította meg. Este Norman házában (Thorpe Lodge, Campden Hill, London W. 8.) vacsoráztak, ahol hármukon kívül Strong lánya, Mrs. Humphrey is részt vett. A megbeszélések tartalmát e helyütt nem részletezem, inkább azokra a körülményekre utalok, amelyek kimondottan a kapcsolati háló alakulására és az egyes hálók egymáshoz való viszonyára vonatkoznak. Kiderül ugyanis, hogy nem sokkal a megbeszéléseket megelőzően mind Norman, mind Strong járt Berlinben, ahol személyesen is kapcsolatba kerültek a német bankvilágnak azon képviselőivel — elsősorban a Reichsbank munkatársaival —, akikkel még 1921 őszén Vissering építette ki a kapcsolatot. Azt is megtudhatjuk, hogy az amerikai és angol bankelnök időközben több jegybanki elnökkel is találkozott. Strong Svájcban a Svájci Nemzeti Bank elnökével, G. Bachmannal⁸⁹ tárgyalt, Berlinben és Londonban pedig a Belga Nemzeti Bank elnökével, Fernand Hautainnel⁹⁰ találkozott. Ez utóbbival Norman is tárgyalt, s mindkét bankelnöknek az volt a véleménye, hogy a belga bank nem elég független a politikától. Strong beszámolt arról, hogy az olasz jegybank főigazgatója (Bonaldo Stringher⁹¹) és a francia jegybank kormányzója (Georges Robineau⁹²) is felkereste. Norman erre kifejtette, hogy az olyan bankokkal, mint az olasz vagy a francia, melyek az aranyalap visszaállításáért nem tesznek meg mindent, nem érdemes tárgyalni.⁹³ A megbeszélésből egyértelműen kiderül, hogy az a kapcsolati háló, amely 1919-ben az amszterdami találkozók alkalmával kezdett működésbe lépni, továbbra is az egyetlen fóruma maradt az európai gazdasági együttműködésnek.

Szeptember 4-e teljes délelőttjét együtt töltötte Strong és Vissering. Töb-
bek közt a Fed-ről, annak működéséről, a nehézségekről és a kettejük közötti együttműködésről beszélgettek. A tárgyalás során a két bankár közelebről is megismerhette egymás elképzeléseit, ami elősegítette jövőbeni kooperációjukat. A három nap legfontosabb eredményeként kinyilvánították, hogy a nemzetközi összefogás fenntartása érdekében a jövőben rendszeresen és személyesen fognak találkozni és kommunikálni. Felismerték ugyanis, hogy az intézményesített nemzetközi együttműködés hiányában, nekik kell lehetőséget és alkalmat teremteniük az eszmecserékre és a közös döntésekre.⁹⁴

⁸⁹ G[ottlieb] Bachmann (1874–1947), Svájci Nemzeti Bank igazgatósági tagja (1918–1939), majd a bank tanácsának elnöke (1939–1947); a Reichsbank igazgatótanácsának tagja (1924–1930), delegált az 1933-as Londoni Világgazdasági Konferencián, a Nemzetközi Fizetések Bankjának igazgatósági tagja (1931–1939).

⁹⁰ F[ernand] Hautain (1858–1942), a Belga Nemzeti Bank kormányzója (1923–1926).

⁹¹ Bonaldo Stringher (1854–1930), olasz politikus és közgazdász, az olasz jegybank főigazgatója (1900–1928), majd kormányzója (1928–1930).

⁹² [Charles] Georges Robineau (1860–1927), a francia jegybank kormányzója (1920–1926).

⁹³ Normannek egyébként alig volt kapcsolata Robineau-val, ami részben a francia bank kormányzójának személyiségén múlt. A helyzet azonban megváltozott, amikor 1926 júniusában Émile Moreau foglalta el Robineau helyét. R. S. Sayers i.m. 184–185.

⁹⁴ A negyedik beszámoló — melyet egy 29 oldalas kézzel írott úti napló is kiegészít — Vissering New York-i utazását örökíti meg, amelyre 1927. március 5. és május 10. között került sor. Az ekkor 62 éves Vissering nem egyedül utazott. Felesége és titkára, C. W. Ritter is elkísérte. Az utazás célja egyrészt a központi bankok régóta tervezett együttműködésének megvitatása volt, másrészt a hol-

Következtetések

Tanulmányomban arra a kérdésre kerestem a választ, milyen szerepe lehetett Gerard Vissering holland bankelnöknek és kapcsolatainak az európai gazdaság háború utáni talpra állításában. A rendelkezésemre álló források alapján igazolható, hogy Vissering, tevékenysége révén nagyban hozzájárult egy nemzeteken átívelő szakmai hálózat kialakulásához és annak működtetéséhez egy olyan időszakban, amikor az együttműködés intézményes keretei hiányoztak. Ennek az országhatárokon túlnyúló kapcsolathálózatnak a leglényegesebb funkciója az volt, hogy megteremtette a lehetőségét az európai gazdasági rekonstrukció előkészítésének. Ez utóbbi elsődleges feltétele a német kérdés minél alaposabb megismerése és megoldása volt. Ennek érdekében Vissering felvette a kapcsolatot a vesztes Németország számos gazdasági és pénzügyi szakemberével, közvetítette a német gazdaságról szerzett információkat Norman felé és hidat képezett a német szakemberek és Norman között. Előkészítette a németek londoni tárgyalásait. Mindemellett a holland bankelnök nemcsak német–angol, de amerikai–angol vonalon is közvetített a szakértők között.

A Vissering tevékenysége által kiépített és működtetett hálózat felépítése horizontális volt és nem hierarchikus. Ha volt is hierarchia a hálózaton belül, az tudás alapon működött. Vissering szocializációja és személyisége révén kapcsolataiban fontosnak tartotta az egyenlőséget és a kölcsönösséget egyaránt. E mellett a döntéseket látszólag nem sajátította ki magának, hanem megosztotta azokat partnereivel. Ennek oka az lehetett, hogy a hatékonyságot és az innovációt mindennél fontosabbnak tekintette. Tapasztalatból tudta, hogy az információk és ötletek sok esetben éppen a legalsó szinten jelennek meg vagy kívülről jönnek, így ezekre mindig nyitott volt. Legfőbb motivációja az információk iránti csillapíthatatlan szomja lehetett. Távra nyúlva gyűjtötte össze az új tudásmorzskákat, majd hálózatán belül áramoltatta azokat. Ösztönösen megéreztte, hogy bizonyos embereket érdemes összekötnie. Partnerei reakcióira minden esetben érzékenyen reagált. Szisztematikusság mutatható ki kapcsolatainak építésében is. Ugyanez megfigyelhető legfontosabb partnerei (Norman, Strong) esetében is.⁹⁵ Az együttműködést az egyéni érdekeken túl elsősorban a közös cél elérésének óhaja indukálta, illetve az a meggyőződés, hogy a kollektív hatékonyabb, mint az egy.

---

land bankelnök az amerikai szakemberek gyakori amszterdami látogatását kívánta viszonzni. 1925-ben hat amerikai szakértő látogatott Amszterdamba, 1926-ban nyolc. E helyütt nem sorolom fel őket név szerint. Mivel valamennyiük utazásának célja és legfontosabb körülményei rekonstruálhatók, ezért a jövőben Vissering amerikai kapcsolatainak felvázolására is kísérletet teszek.

⁹⁵ Részlet Strong 1918. november 22-én Normanhez írt leveléből: „Az előttünk álló időszakban a legnagyobb veszély (...) nem a társadalmi és politikai felfordulás” hanem az, hogy a küszöbönálló béketárgyalások „gazdasági háborúba torkollnak”, ami „a jólétünket fenyegető gazdasági barbárságot hozza magával. (...) Nincs kétség a tekintetben, hogy a világ boldogsága a jövőben jelentős mértékben az országaink között most kialakuló kapcsolatokról függ.” Idézi *Ahamed i.m.* 153. Strongnak és Normannak az angol-amerikai együttműködéssel kapcsolatos egyéni megfontolásairól bővebben lásd: Uo. 153–154.

Vissering tehát hálózata révén esélyt teremtett az európai gazdaság rekonstrukciójára. A helyzetet ugyanis először megérteni, illetve diagnosztizálni kellett. Ehhez információkra, vagyis kommunikációra volt szükség. A kérdés, hogyan volt erre képes. Hogyan tudott annyi sokkötésű és erős kapcsolatot fenntartani? Először is valami különös érdeklődés, egyfajta ösztön hajtotta újabb és újabb kapcsolatok kialakítására, érdeklődése és kíváncsisága is átlagon felüli volt. Másrészt a már meglévő kapcsolatait tudatosan és nagy intenzitással ápolta. Harmadrészt rendkívüli kapcsolat-teherbíró képessége kiváló memóriával párosult; partnereivel türelmes és toleráns volt. Negyedrészt vonzó személyisége, szakmai presztízse, érdekérvényesítő képessége és hatalmas ismeretségi hálója miatt szívesen kerültek és maradtak vele kapcsolatban. Az a tény, hogy a holland bankár feltűnően sokat utazott, szintén lényeges tényező. Mobilitása révén ugyanis kapcsolatai és információforrásai térben rendkívül kiterjedtek voltak. Ezáltal pedig az általa birtokolt információk mennyisége az átlagosnál jóval nagyobb volt. Ebből következik, hogy tudása is kivételes volt.

A fentiek alapján, az egyén szempontjából is igazolást nyert az a korábbi feltételezés, miszerint a gazdasági és pénzügyi szakemberek szerepe a két világháború politikai konfrontációval terhelt időszakában jóval meghatározóbb volt, mint azt korábban feltételeztük.

THE ROLE OF GERARD VISSERING AND HIS NETWORK IN THE REVIVAL
OF THE EUROPEAN ECONOMY (1919–1925)

by Virág Rab
(Summary)

In the aftermath of WW1, in addition to the political and economic vacuum, there was also a communication gap in Europe. There was no institutional framework for international cooperation, thus, most of the interactions urging international cooperation could find their way only through informal channels. The first steps in the formation of this network were taken at the International Financial Conference held in Brussels in the fall of 1920. The members of this network were mainly bankers. Gerard Vissering, the president of the Dutch Bank was one of the key figures of this network. He hosted and conducted the meetings in his own home on two occasions in 1919. These discussions led to the aforementioned Brussels Conference, where the leading theorists and bankers of the time could get acquainted with each other.

The goal of my paper is to study who exactly were connected to each other; what kind of relationship existed among them and what features characterized the authority and position of Gerard Vissering. I have relied mainly on primary sources which can be found in the records and archives of two institutions, the Dutch National Bank in Amsterdam and the National Archives in Hague. I applied the method of network analysis.

It is demonstrated that Vissering created and operated a cross-border professional network in an era which lacked the institutional framework of cooperation. This cross-border network established by him enabled the implementation of European economic reconstruction. The primary condition of this latter was the detailed examination, understanding and solution of the German issue. To this end, Vissering established contacts with several economic and financial experts of defeated Germany. He conveyed the information obtained about the German economy to Montagu Norman, the governor of the Bank of England. He represented a kind of bridge between German professionals and Norman. He made preliminary arrangements for the German negotiations in London. In addition to mediating between German and English experts, the Dutch bank president also mediated between American and English professionals.

In conclusion it can be stated that the role of economic and financial experts in the interwar period, which was burdened with political confrontation, was much more essential than we previously thought.